Juhász Antal

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM NÉPRAJZI TANSZÉKÉNEK ÉSZAK-BÁNSÁGI KUTATÁSAI

Először 1964-ben jártam a szerbiai Bánságban. Jugoszláviai tanulmányutamon a folyami hajózás és a hajóépítő-mesterség emlékanyagát kutattam Apatinban, Bezdánban és Zentán. A kutatóút végén Tripolsky Gézával ellátogattam az észak-bánsági Padé faluba. Bálint Sándortól tudtam, hogy a falu a 18. század végén szegedi dohánykertészekkel népesített bánsági települések közé tartozik. Följegyzéseket készítettem az ünnepek, a lakodalom szokásairól, hagyományos étkezési rendjéről. Tapasztaltam, hogy a falu lakóiban élt a szegedi származás tudata, ezt nyelvhasználatuk és a tradíció számos elemének továbbélése is tanúsította.

Évekkel később, 1971-ben Tripolsky Géza zentai múzeumigazgató felkérésére részt vettem a múzeum állandó kiállításának előkészítésében. A zentai tárgygyűjtés és múzeumi munka közben időt szenteltem arra, hogy utánanézzek, emlékeznek-e Kálmány Lajos folklórkutatásaira és egyházaskéri mesemondójára, Borbély Mihályra. Egyházaskéren (Vrbica) megismerkedtem Borbély „Miska bácsi" unokahúgával, egykori szomszédaival, akik jól emlékeztek a kb. másfél évtizeddel ezelőtt elhunyt „mesefa" színes egyéniségére[1]. A vajdasági magyar kutatók – elsősorban Tóth Ferenc és Beszédes Valéria – akkoriban kezdték, Kálmány Lajos nyomdokaiba lépve, az észak-bánsági magyar prózai és lírai népköltési hagyományok módszeres feltárását.[2]

1991-től, amikor a szegedi egyetem néprajzi tanszékének tanára lettem, egyik feladatomnak tekintettem, hogy Bálint Sándornak politikai, ideológiai akadályoztatások miatt meg nem valósított, illetőleg félbemaradt bánsági terepkutatásait, legalább részben beteljesítsem.

Ismert, hogy a szegedi nagytáj néprajzi monográfiájában Bálint Sándor sorra veszi mindazokat a falvakat, ahová a 18. századtól a 20. század első feléig szegedi családok települtek. A volt Temesi Bánság – a későbbi Torontál, Temes és Krassó vármegye – területéről 81 ilyen helységet tárgyal.[3] E helységek telepítéséről, népességéről a Borovszky Samu szerkesztette vármegye-történeti sorozat és Szentkláray Jenőnek a csanád-egyházmegyei plébániák történetét összefoglaló kötete óta alig jelent meg újabb feldolgozás.[4] 1949-től a hatvanas évek elejéig a két állam között megromlott politikai viszony nem tette lehetővé a jugoszláviai terepmunkát, 1964-ben pedig Bálint Sándornak csak pár

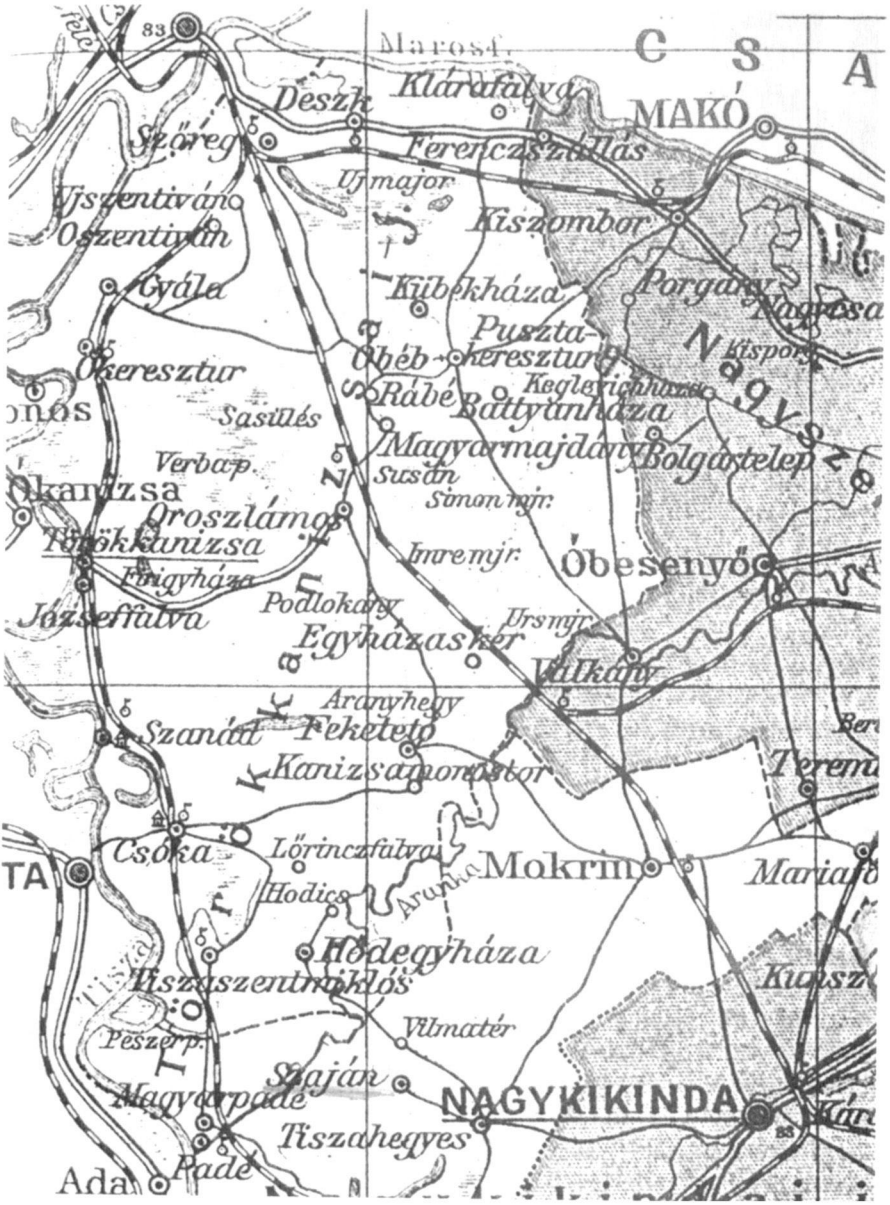

A vizsgált terület, Észak-Bánság települései

Dohányfűzés Majdánon (1998)

nap adatott arra, hogy néhány bánsági faluban tájékozódó anyaggyűjtést végezzen. A szegedi nagytáj helységeit ismertető fejezet bevezetőjében erre így utal: „Több helyen szándékunk ellenére nem fordulhattunk meg. Ezeknél csupán a szűkös irodalmi utalásokat foglalhattuk össze, amelyek természetesen a további kutatás teendőire is figyelmeztetnek."[5] Ilyen előzmények indokolták és tették egyben szükségessé részünkről a bánsági szegedi „kirajzások" népi kultúrájának kutatását.

1995 októberében néhány napos úton készítettem elő a néprajz szakos hallgatókkal közösen végzendő terepmunkát. Csókán, Majdánon, Rábén, Szajánban és Magyarcsernyén végeztem tájékozódó gyűjtést. A következő esztendő nyarán közös kutatótáborban vettünk részt az Újvidéki Egyetem Hungarológiai Intézetének magyar szakos hallgatóival, Magyarkanizsán. Az újvidékiek részéről Papp György, az intézet tanára irányította a munkát. Akkor választottam kutatópontul Majdánt és Rábét, e két szomszédos határ széli települést és Egyházaskért (Vrbica). 1997 és 1998 június–júliusában e három faluban folytattunk témakutatást. Az első évben, irányításommal tíz, a következőben hat néprajz szakos hallgatónk vett részt a terepmunkában.

Majdánra és Rábéra azért esett a választás, mert mindkettő azonos múltú, homogén magyar népességű, 350, illetőleg 150 lakost számláló kis település (1997). A „hármas határ": magyar–román–szerb határ menti fekvésük folytán 1920 óta viszonylagos elszigeteltségben, afféle „szigethelyzetben" éltek, ami a tapasztalat szerint megmutatkozik az ilyen közösségek népi kultúrájában. Egyházaskér valamivel népesebb, 1997-ben kb. 500 lelket számláló, szintén csaknem színmagyar lakosságú falu.

A kutatási tervet a faluk arculatát, lakóik foglalkozását és a hallgatók érdeklődési körét figyelembe véve fogalmaztuk meg. Magam Rábé és Majdán településéről, népességéről, a családok származási helyéről gyűjtöttem adato-

kat egyházi anyakönyvekből és a népi emlékezet nyomán. Majdánon és Rábén anyaggyűjtést végeztünk a társas élet alkalmaira, az ünnepi táplálkozásra, a temetkezési szokásokra, a családok kapcsolatrendszerére vonatkozóan, Egyházaskéren a dohánytermesztésről, a méhészetről, a családi gazdálkodásról és életstratégiákról. 1997 szeptemberében részt vettünk a Kisasszony napján tartott rábéi búcsú közösségi és családi szokásaiban, és ugyanabban az évben megfigyeltük az Anna-napi oroszlámosi szerb búcsú szokásrendjét. A kutatócsoportnak az egyházaskér–oroszlámosi római katolikus plébános, illetve helybeli családok nyújtottak szálláshelyet.

A kutatás eredményeit 1999-ben az *Észak-Bánság paraszti műveltségéből* című kötetben jelentettük meg, mely a *Táj és népi kultúra* tanszéki kiadványsorozat harmadik kötete. Bognár Anikó, Fodor Ferenc, Simon András és e sorok írója tematikus tanulmányain kívül azt az adatgyűjtést ajánlom a figyelmükbe, amely Rábé lakóinak és családfájuknak a számbavételét célozta.

1997 júliusában házról házra járva följegyeztük minden ház lakóit (tulajdonosait), apai-anyai felmenőiket, születési, illetve lakóhelyüket, foglalkozásukat, testvéreik és gyermekeik nevét, lakhelyét. A kis faluban 1997 nyarán 78 ház volt, s közülük 15 házat lakatlanul találtunk. A közölt dokumentáció helyzetkép egy tragikusan fogyatkozó népességű szerbiai magyar faluról. Érdemes lenne más falukról, elsősorban kis, könnyen áttekinthető településekről és kapcsolatrendszerükről hasonló adatfelvételt készíteni. Kötetünk megjelenése után kaptam kézhez a *Verbica–Egyházaskér* című kiadványt, amelynek egyik fejezete a falu lakóit szintén a házak sorrendjében, nevüket, korukat feltüntetve veszi számba.[6] Kár, hogy ez az értékes adatgyűjtés a lakók családfájára, vagyis elődeikre és leszármazottaikra, foglalkozásukra nem terjedt ki.

Az ezredforduló évében Szajánban és Padén folytattuk Észak-Bánság népi kultúrájának, a kultúra és életmód változásának földerítését. Kálmány Lajos 1879-ben félesztendei kápláni működése alatt olyan gazdag népköltési anyagot tárt fel a faluban, hogy a *Szeged népe* II. kötetét eredetileg Szaján népköltészete alcímmel szándékozott kiadni. Bálint Sándor 1965-ben csak egy napot töltött Szajánban, de benyomásai arról győzték meg, hogy „a falu (. . .) népe Szegednek még a XVIII. századi hagyományvilágát vitte magával és szigetsorsában sokáig őrizgette". A falu múltját és népéletét összegző írását így fejezte be: „Hagyományvilágának XX. századi állapotáról egyelőre nincsenek adataink és bővebb értesüléseink, a még elvégzendő gyűjtőmunka azonban sikeresnek, gazdagnak ígérkezik."[7] Az előttünk járó kutatók így adtak indítást a szajáni gyűjtőmunkához.

2000 júliusában tízfős kutatócsoportunk tíz napon át dolgozott a faluban. Kérésemre a kutatásba bekapcsolódott Jung Károly folklórkutató, az újvidéki egyetem tanára. Anyaggyűjtésünk tárgykörei: a falu településnéprajza, népesedése és társadalmi arculata, a ház és a telek építményei, a kamilla (székfűvirág) gyűjtése, termesztése, szárítása, egy hódmezővásárhelyi gazda a 20. század első felében Szajánban, egy jelenkori tejtermelő farmgazdaság működése, a falu mai néphite, a történelem és a népi emlékezet, temetés és halotti búcsúztatók, hagyományőrző falusi egyesületek, a falusi családok identitástudata

és kapcsolatai a kistáj településeivel. Egyikünk a szomszédos Padé községben meghonosított menta termesztését dolgozta fel.

Látható, hogy az előbbi kutatásnál szélesebb körű vizsgálatra vállalkoztunk, de nem volt célunk – a behatárolt idő miatt nem is lehetett – a falu népi műveltségének teljes igényű feldolgozása. Inkább a helyi kultúra sajátos jegyeinek (pl. kamillagyűjtés, mentatermesztés, halotti búcsúztatás továbbélése), a jelenkori hagyományőrző közösségek és a gazdálkodás dokumentálására törekedtünk. Egy hallgatót azzal bíztam meg, keresse föl a falu ismerten jó énekeseit, és vegye számba, mit ismernek Kálmány Lajos szajáni népköltési gyűjtéséből. Igen kevés eredménnyel járt. A százhúsz évvel korábban lejegyzett dalok, balladák szövegét az idősebbek sem ismerik, vagy csupán töredékeikre emlékeznek. Két egyetemi hallgató azért mintegy ötven dalt, balladát kazettára rögzített. A népzenei szakértő, Avasi Béla mindössze kilenc dalt és két balladát talált közlésre alkalmasnak, de közülük is több szöveg vagy dallama publikációból már ismert, – ezért közlésüktől eltekintettünk. A tradicionális népköltészet kopása, eltűnése a recens kultúra vizsgálatából régóta ismert. A szajáni szövegfolklór- és dalkutatás tapasztalatait más jelenkori anyaggyűjtésekkel összevetve érdemes majd elemezni, értelmezni. A többi témakutatást a *Szajáni gyűjtés*[8] című kötetben jelentettük meg (Táj és népi kultúra. 4. Szeged, 2003. 207 p.).

A tíz tanulmány közül e helyt megemlítem a kántorok által szerzett halotti búcsúztatók utóéletét, funkcióját elemző dolgozatot – szerzője Bihar Mária –, amelynek melléklete húsz búcsúztató vers datált szövegének közlése, és a két szajáni hagyományőrző egyesület: az Ady Endre Művelődési Egyesület és a Délibáb Hagyományápoló és Természetbarát Kör tevékenységének elemzését (szerzője Simon András). Utóbbi a jelenkori hagyományápolás, egyben a lokális hagyományteremtés feldolgozásának mintául szolgáló példája lehet. A szerző a két egyesület működésének több jeles eseményéről, pl. az aratóünnepről, kenyérszentelésről videofelvételt is készített.

A falu településformájának sajátossága, hogy utcahálózata őrzi a 19. század eleji dohánykertészségek jellegét: a kertészeknek nagy területű és igen hosszú, Szajánban 160 öl (303 méter!) hosszú belső telkeket mértek, így a keresztutcák két dűlőhosszra, vagyis több mint 600 méterre vannak egymástól. Ma is vannak a faluban több holdas porták. Az utcákat az ott megtelepülő módos családokról emlegették: pl. Kabókok, Szabók, Bunfordok, Takácsok utcája.

Földerítettük a szajániak kapcsolatait a szomszédos magyar és vegyes etnikumú falvakkal. A falu népének mentalitása három fő vonással jellemezhető: 1) szorgalom, dolgosság, 2) az állattenyésztés, különösen a marhatartás fontossága, 3) hagyományaikhoz, vallásukhoz való ragaszkodás.

1960 óta Szaján népessége több mint nyolcszáz lakossal fogyott és az ezredfordulón nem érte el a másfél ezer lelket. Legtöbben Észak-Bácskába, elsősorban Szabadkára költöztek el. A délszláv háborúk alatt és után viszont kb. ötven szerb család települt a faluba.

A kutatás befejezésekor értesültünk róla, hogy megjelent Törköly István könyve Szaján történetéről (Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Magánki-

Állattartó gazdaság udvara Rábén (1998)

adás. 2000.) A Zentán élő nyugalmazott újságíró munkájának fő értékét személyes élményei és a kortársaitól gyűjtött emlékezések biztosítják. Célunk alapjában különbözött az övétől: Törköly szülőfaluja történetét és legújabb kori népélete egyes jelenségeit örökítette meg krónikás hűséggel, olvasmányos stílussal – kutatócsoportunk viszont a néprajztudomány módszereivel vizsgálta és igyekezett értelmezni a helyi népi műveltség tradícióit és a jelenkori közösségi élet, gazdaság sajátosságait.

Észak-Bánság magyar népessége tradícióinak és változó kultúrájának kutatását missziónak tekintjük. Az itt élő „szigetmagyarság" művelődési, társadalmi állapotának, körülményeinek, identitásának dokumentálása, identitástudatának őrzése a helyben lakó magyar és más anyanyelvű értelmiséggel közös felelősségünk.

JEGYZETEK

[1] Vö.: Juhász Antal: Adalékok a mesemondó Borbély Mihályról. In.: *Kultúra és Tradició 1.* Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc, 1992. 405–412.

[2] L.: Tóth Ferenc: *Kálmány Lajos nyomában.* Az észak-bánáti népballadák élte. A balladákat gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Újvidék, 1975., Beszédes Valéria: *Jávorfácska.* Félszáz szajáni népmese. Életjel Könyvek 15. Szabadka, 1978

[3] Bálint Sándor: *A szögedi nemzet.* A szegedi nagytáj népélete. 1. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2. Szeged, 1976. 140–252.

[4] Borovszky Samu: *Torontál vármegye.* Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1911., Szentkláray Jenő: *A Csanád egyházmegyei plébániák története.* Temesvár, 1898

[5] Bálint Sándor i. m. 1976. 140.

[6] Verbica – Egyházaskér. Kiadó Vrbica Helyi Közösség Tanácsa. Újvidék, 1999

[7] Bálint Sándor: *Szaján*. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. II. évf., 3. szám. Újvidék, 92. Ugyanezt említi idézett monográfiájában (1976).

[8] Az 1970-es évek első felében – huszonöt-harminc évvel korábban (!) – Katona Imre és Tóth Ferenc még eredménnyel tudtak Kálmány nyomdokain járva, népdalokat, balladákat gyűjteni. Az idő tájt folytatott a bánsági magyar községekben eredményes népdal- és balladakutatást Paksa Katalin, Tripolsky Géza és Burány Béla is. Később Törköly István gyűjtött Szajánban. (lásd: Törköly István: Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Torontó, 2000.).